

Р. ПАРИЧУК-БРУХАЛЬ (Львів)

ПРОБЛЕМАТИКА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ

Людство завжди прагнуло пізнати світ, у якому здобувало собі життєво важливі ресурси, і зрозуміти сенс власного суспільного життя. Ці надбання втілились у матеріальній та духовній культурі, у формуванні складних соціальних відносин, які потребували регулювання. На зламі третього тисячоліття разом із небаченим раніше освоєнням природи, могутньою виробничою діяльністю і розвитком усіх сфер суспільного життя, народи світу стали перед дилемою: об'єднати зусилля для розв'язання глобальних проблем або стати заручником нових криз, планетарних катастроф. Реалії сучасного життя зумовили потребу поглибленого дослідження конфліктів і конфліктогенності соціуму, опанування наукових методів для їх успішного регулювання.

Проблематика соціально-політичного конфлікту має давні традиції в історії політичної думки. Найбільший внесок у теорію конфлікту зробили Арістотель, Т. Гоббс, Н.Мак'явеллі, Д.Віко, А.Токвіль, К.Маркс, М.Вебер. За всієї різноманітності підходів характерними для них є розуміння політичного конфлікту постійної форми боротьби за владу в конкретному суспільстві. До прикладу, Т.Гоббс у знаменитому трактаті «Левіафан або Матерія, форма і влада держави церковної та громадянської» зосереджував увагу на конфліктному чинникові утворення держави, природний стан суспільства він уявляв як «війну всіх проти всіх». Учений також виокремив три основні причини конфлікту: суперництво, недовіру, жадобу слави [3;130]. Проблематика конфліктів визначальна в тлумаченні соціально-політичних явищ у наукових працях В.Парето, Е.Дюркгейма, Т.Парсонса, Р.Дарендорфа.

У сучасній літературі з історії конфлікту наукові напрями поділяють на дві великі групи, залежно від того, яке місце в теоретичних побудовах посідає проблема соціального конфлікту. Ці два підходи яскраво ілюструє Р.Дарендорф, який сформулював дві системи постулатів – Т.Парсонса і власну – та зіставив їх.

Т.Парсонс:

- 1) кожне суспільство – відносно стійка і стабільна культура;
- 2) кожне суспільство – добре інтегрована структура;
- 3) кожний елемент суспільства має конкретну функцію, тобто щось вкладає для підтримання стійкої системи;
- 4) функціонування соціальної структури спирається на ціннісний консенсус членів суспільства, який забезпечує стабільність та інтеграцію.

Р.Дарендорф:

- 1) кожне суспільство змінюється в кожній своїй точці, соціальні зміни – постійні та є скрізь;
- 2) кожне суспільство в кожній своїй точці пронизане розбіжностями й конфліктами, конфлікт – постійний супутник суспільного розвитку;
- 3) кожний елемент суспільства робить свій внесок у його дезінтеграцію та зміни;
- 4) кожне суспільство засноване на тому, що одні члени суспільства змушують до підпорядкування інших.

Дарендорф не вважає, що якась із зазначених позицій правильніша за інші. На його думку, пропонувані моделі «валідні», корисні та потрібні для аналізу. Вони різняться тим, що перша наголошує на співпраці, а друга – на конфлікті та змінах. Але обидва компоненти взаємодії – праця і конфлікт – постійно є в суспільному житті в тих чи тих поєднаннях [4;88].

До спроб раціонального осмислення природи соціального конфлікту вдавалися ще давні філософи, але вироблення власне конфліктологічних концепцій можна датувати початком ХХ ст. Та й ці дослідження, а їх уперше здійснив Г.Зіммель, який запропонував термін «соціологія конфлікту», кілька десятиліть не виходили за рамки загальнотеоретичних тлумачень і лише після Другої світової війни набули спрямованості – на аналіз і розв'язання реальних конфліктних ситуацій [1;275].

Розглядаючи сутність соціально-політичного конфлікту, ми виявили досить велику кількість визначень, які відрізняються і доповнюють одне одного. У політологічних словниках найпоширенішим є таке тлумачення конфлікту: зіткнення двох чи більше різноспрямованих сил із метою реалізації їхніх інтересів за умов протидії.

Д. Істон твердив, що джерелом конфлікту є соціальна нерівність, яка існує в суспільстві, та система поділу таких цінностей, як влада, соціальний престиж, матеріальні блага, освіта. Л. Саністебан вважає, що конфлікт відображає особливий тип соціальних відносин, у якому його учасники протистоять один одному з причини несумісних цілей; він може бути різної інтенсивності, частковим або радикальним, піддаватися регулюванню або ні [9;342].

У західній літературі поширене визначення конфлікту, яке запропонував американський учений Л. Козер. Під конфліктом він розуміє боротьбу за цінності й претензії на окремий соціальний статус, владу і недостатні для всіх матеріальні блага, боротьбу, в якій цілями сторін, що конфлікують є нейтралізація, заподіяння шкоди або знищення супротивника.

Англійський соціолог Е.Гідденс характеризує конфлікт як реальну боротьбу між людьми чи групами незалежно від того, які джерела цієї боротьби та засоби, що мобілізують кожну зі сторін.

На важливість розуміння владного аспекту під час розгляду конфлікту вказували західні дослідники Л. Козер і Р. Дарендорф. Л. Козер наголошував, що важливою умовою конфлікту є бажання володіти чимось або кимось керувати. Р. Дарендорф предметом конфлікту вважав владу й авторитет.

Глибоке розуміння ролі владного елемента в конфлікті виявив польський учений К. Полецький: «Центральним поняттям теорії конфлікту є політична влада. Вона водночас і є причиною суперечностей і джерелом вірогідного конфлікту, а також основною сферою життя, в якій відбуваються зміни внаслідок конфлікту» [4;230].

За всієї різноманітності тлумачень суті конфліктів, загальним для них є визначення того, що основою соціального, соціально-політичного конфлікту є суперечність, зіткнення. Неодмінна, та аж ніяк не основна умова для розуміння його сутності. Конфлікт передбачає усвідомлення суперечностей і суб'єктивну реакцію на нього. Суб'єктами конфліктів можуть бути індивіди, малі та великі соціальні групи, організовані в соціальні (політичні, економічні та інші структури), об'єднання, які виникають на формальній та неформальній основі у вигляді політизованих соціальних груп, економічних, політичних, етнічних, груп тиску, кримінальних груп, які домагаються певних цілей [6;210].

У політичній науці не вироблено якоїсь універсальної типології конфлікту. Поширений поділ конфліктів на конфлікт цінностей, конфлікт інтересів, конфлікт ідентифікації.

Конфлікт цінностей – зіткнення різних ціннісних орієнтацій (ліві – праві, ліберали – консерватори тощо). Є досить підстав стверджувати, що розбіжності в цінностях – одна з передумов конфлікту. Коли ці розбіжності виходять за певні межі, виникає конфліктний потенціал, формується передконфліктна ситуація. В Україні конфлікт цінностей був першим за терміном визрівання. У своєму формуванні він проминув дві стадії:

- 1) девальвація колективістських цінностей комуністичного суспільства;
- 2) відносна перемога індивідуалістських цінностей вільного («демократичного») суспільства; реанімація колективістських цінностей у ліво- та правототалітарних формах.

Конфлікт інтересів пов'язаний із зіткненням різних, насамперед політичних і соціально-економічних інтересів. Визрівання конфліктних інтересів у посткомуністичних суспільствах започаткував процес приватизації.

Конфлікт ідентифікації – суперечності стосовно вільного визначення вільним громадянином своєї етнічної та громадянської належності. Цей конфлікт властивий передусім тим країнам, які утворилися внаслідок розпаду комуністичних імперій (СФРЮ, СРСР). Він спостерігається в країнах, де національні меншини компактно проживають у районах, що раніше належали їхнім етнічним батьківщинам (скажімо, проблема трансільванських і словацьких угорців). Визрівання конфлікту ідентифікації було зумовлене тим, що після краху комуністичних режимів людина одержала право вільного самовизначення своєї етнічної та громадянської належності. Через це у багатьох країнах значна частина населення не захотіла визнавати себе громадянами держави, на теренах якої вона мешкала [2;170].

Існує дві форми перебігу конфліктів: відкрита – відверте протистояння, зіткнення, боротьба, та закрита, або

прихована, коли відвертого протистояння немає, але точиться невидима боротьба. Прикладом прихованої форми конфлікту є міжнаціональні конфлікти на території колишнього СРСР, де «національне питання було вирішено раз і назавжди».

Розглянувши питання політичного конфлікту загалом, далі ми зосередимо увагу на специфіці етнополітичних і міжетнічних конфліктів.

Етнополітичний конфлікт – це відмінність, зіткнення інтересів, цілей різних етносуб'єктів (етносів, націй, етнічних (національних) меншин, корінних народів, етнонаціональних організацій, рухів між собою та з інтересами й цілями держави, її органів в етнополітичній сфері. Етнополітичний конфлікт, на відміну від міжетнічного конфлікту, характеризується більшим рівнем, масштабом, гостротою, сферою виникнення, труднощами регулювання [9;342].

Глибинні причини міжетнічних конфліктів переважно містяться в історії етнічних спільностей та відносин між ними, національній свідомості, психології, традиціях, ідеологічних стереотипах, які переходять з покоління в покоління. Найчастіше причиною міжетнічних конфліктів стає войовничий націоналізм, шовінізм. Він виявляється у тенденції до суверенізації малих і великих етнічних спільностей, щоб створити належну державність. Однак прагнення тієї чи тієї етнічної спільноти до самовизначення та утворення власної державності часто суперечить інтересам інших етнічних спільнот, зокрема щодо збереження єдності й територіальної цілісності поліетнічної за складом держави, що породжує міжетнічний конфлікт в міжетнічних відносинах [5;63].

Як відомо, одним з основних постулатів конфліктології є теза про функціональний і навіть конструктивний характер конфліктів. Саме з цього й починається конфліктологія як самостійна галузь суспільствознавства. Однак більшість дослідників не зважає на конструктивний характер етнічних конфліктів навіть потенційно. Відповідними є і висновки про успішне розв'язання таких конфліктів і продуктивність втручання в них третьої сторони.

У більшості наукових праць успішним вважається таке розв'язання відкритих конфліктних дій, як припинення насильства, а ефективність посередницьких операцій, як запобігання насильству та ескалації конфлікту. «Розуміння нашого завдання як управління конфліктом, а не як розв'язання конфлікту – це зміна парадигми», наголошує один із класиків світової конфліктології Р. Фішер.

У загальній теорії конфлікту переважають настановлення на його розв'язання як мету і вивчення, і практичного впливу на нього. Саме в цьому напрямі будуються моделі найвідоміших конфліктологів – Дж. Бертон, Й. Галтунг. Однак такі підходи загальної конфліктології надалі ніби «непоміченими» в етнічній конфліктології 1990-х років [7;184].

Водночас в етноконфліктологічних дослідженнях цього періоду чітко простежується вплив боротьби етнологічних напрямів. Особливо яскраво це виявляється в тому, що чимраз більше головний напрям в етнології стає головним методом дослідження в етнічній конфліктології. Загалом для 1990-х років характерне зацікавлення проблемами міжетнічних відносин, що зрозуміло з огляду на лавиноподібне наростання етнічної конфліктності в посткомуністичному світі, а також у деяких інших частинах світу. І хоча нічого принципово нового в галузі теоретичної етнології запропоновано не було, сам факт активної дискусії свідчить, що не можна вважати той чи той погляд, навіть якщо сьогодні його визнає більшість дослідників, остаточною. Отже, дослідження етнічних конфліктів у сучасній зарубіжній літературі здійснюється не стільки на основі певного вибору конфліктологічних концепцій, скільки на основі вибору тієї чи тієї концепції етнічності, що виявляється вирішальним у всіх подальших наукових побудовах. Часто фахівці навіть поєднують концепції етнічності й етнічного конфлікту. Типовою в цьому сенсі є думка Д. Лейка і Р. Ротшильда: «Існують три загальні підходи до вивчення етнічності й етнічних конфліктів» [8;5] (йдеться про примордіалізм, інструменталізм і конструктивізм).

Спрямованість сучасних дискусій щодо феномена етнічності відрізняється від попередніх наукових спроб зрозуміти це явище. Головний акцент в обговоренні проблеми етнічності в 1990-ті роки зводився до пошуку відповіді на запитання: чи етнічність є джерелом конфліктів, чи етнічність спричиняє конфлікти, чи її залучають, використовують або навіть конструюють для інших форм боротьби і досягнення інших цілей.

У багатьох розвідках, присвячених вивченню етнічних проблем і конфліктів, робиться огляд основних концепцій етнічного конфлікту. Автори по-різному класифікують ці концепції, дають їм власні найменування (хоча мається на увазі кілька загально визначених найменувань основних етноконфліктологічних концепцій), іноді групують і аналізують їх без визначених класифікаційних основ. Майже кожна праця, що містить теоретичний розділ, пропонує власну картину сучасної етноконфліктології, і перелік основних концепцій може змінюватися від двох – трьох до десяти і більше.

Учені пробували класифікувати концепції етнічного конфлікту протягом кількох останніх десятиліть. Ще на початку 1970-х років Р. Левайн і Д. Кемпбелл у праці з проблем етноцентризму й етнічного конфлікту, яку за індексом цитування можна вважати класичною, розглянули дев'ять популярних тоді теоретичних моделей досліджуваного феномена і запропонували об'єднати їх у дві групи концепцій: соціально – психологічні, які наголошують на аналізі поведінкових реакцій людини [6;217].

Згодом один з авторів Д. Кемпбелл проаналізував ще кілька концепцій етнічного конфлікту [6;219]. Продовжуючи цю роботу, М. Росс і Дж. Ротман все ж зупинилися на двох групах концепцій з невеликим доповненням. Вони виокремили структурні концепції етнічних конфліктів, що спираються на концепцію конфлікту інтересів, і психокультурні концепції, що спираються на два важливі чинники: індивідуальний рівень залучення людини в групові дії і культурний процес визначення групових інтересів, ворогів, страхів, загроз. На думку авторів, структурні концепції не відповідають на чимало вадливих запитань. Наприклад, чому люди настільки легко ототожнюють особисті інтереси з груповими під час етнічних конфліктів, чому ці інтереси не настільки очевидні для самих учасників і для зовнішніх спостерігачів, чому інтенсивність афектів набагато перевершує очікування, пов'язані з інтересами тощо.

Далі М. Росс і Дж. Ротман розглядають можливість додати до цієї наукової парадигми теорії міжкультурної комунікації, яка дістала наукову популярність у 1990-ті роки, і доходять висновку, що ця теорія не є альтернативним концептуальним поглядом до двох основних течій в етнічній конфліктології, а пропонує певні передумови для успішного управління етнічними конфліктами, що полягає в усуненні перешкод для встановлення міжгрупового контакту. Автори

вважають, що за всієї значущості й актуальності проблем міжкультурної комунікації, культурні розбіжності, як і провали в міжкультурній комунікації, не можуть бути причинами етнічних конфліктів.

Запропонована типологія, на думку авторів, дуже важлива, оскільки в кожному з цих типів концепцій пропонуються принципово різні шляхи виходу з конфлікту. Однак, багато прогнозів у рамках цих двох підходів несумісні. Структурні концепції етнічного конфлікту зосереджуються на результатах переговорного процесу, втратах і виграшах сторін, формуванні спільних інтересів і цілей. Психокультурні концепції орієнтують і учасників і посередників на процес пошуку виходу з конфлікту, під час якого змінюється сприйняття учасниками один одного, зникають страхи і ненависть, коректуються ідентичності [6; 225].

Ця типологія концепцій етнічного конфлікту є одна з найбільш вдалих і дієвих; у неї, тією чи тією мірою, вкладається більшість сучасних концепцій етнічного конфлікту. Інші автори пропонують типологію концепцій, виходячи з власних дослідницьких завдань. Наприклад, Д.Дейвіс, К.Джеггерс і В.Мур, аналізуючи міжнародний вимір етнічного конфлікту, всю літературу з проблеми класифікували на дві групи: по-перше, це дослідження, в яких наголошено на аналізі впливу етнічних конфліктів на позицію інших держав (праці А.Сурке і Л.Ноубл, Ф.Шилза, Н.Чейзан, М.Мілдарські, Д.Кармента); по-друге, це дослідження, в яких етнічний конфлікт вивчають як зіткнення між етнічною групою і нацією-державою (праці Д. Горовиця, Т. Гурра, Б. Позена, К. Янга та ін.). У цих дослідженнях, на думку Д. Дейвіса, К. Джеггерса і В. Мура, немає прямих спроб пов'язати конфлікт з діями інших держав у системі міжнародних відносин, хоча такі залежності часто визнають. Авторі наголошують, що багато аналітичних напрацювань щодо конкретних ситуацій не розкривають виразного відношення між етнічними конфліктами і системою міжнародних відносин, хоча, звичайно, згадують про дії однієї – двох держав, що підтримували ту чи ту сторону конфлікту.

Визначаючи право авторів самостійно обирати можливі варіанти типології і класифікації етноконфліктологічних концепцій, зауважимо, що в принципі їх можна поділити на дві групи: загальні етноконфліктологічні концепції, що прагнуть виявити суть феномена як такого, і часткові (особливі), які пропонують теоретичні моделі одного з типів етнічного конфлікту. У деяких випадках автори вказують на обмежений характер свого завдання, в інших же тлумачать тип етнічного конфлікту як сам конфлікт. Г. Форбс, наприклад, на основі аналізу концепцій етнічного конфлікту пропонує власну концепцію, яку позначає як лінгвістичну модель етнічного конфлікту, побудовану на аналогії між мовою і культурою, хоча більшість дослідників розглядають лінгвістичний конфлікт як один з підтипів етнічного конфлікту.

Більшість етноконфліктологічних поглядів та концепцій, що перебувають в сучасному науковому полі, містять евристичний потенціал і можуть бути продуктивно використані в науковому аналізі етнічних конфліктів, науковій і практичній експертизі, посередницькій діяльності. Адже настала потреба перейти до таких досліджень етнічних конфліктів, які б розглядали їх як складні явища, що мають різні рівні й способи детермінації, різні форми еволюції, різні типи результатів.

1. Абдулатипов Р. Г. Этнополитология. Этнос и государства. Этнополитические конфликты – причины и пути их разрешения. С.- П., 2004.
2. Анискевич А. С., Дмитриев А. В., Кудрявцев В. Н. Введение в общую теорию конфликтов. М., 1993.
3. Гоббс Т. Избранные произведения: В 2 т. – М., 1965. – т. 2. Левиафан.
4. Джаконини В. Дарендорф: теория конфликта. Политология вчера и сегодня. – вип. 2. – М., 1990.
5. Дмитриев А. В., Кудрявцев В. Н. Введение в общую теорию конфликтов. М., 1993.
6. Здравомыслов А. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве. М., 1997.
7. Зенгхаас Д. Этнічні конфлікти: причини та шляхи розв'язання // Політичні читання. – 1994. - № 2.
8. Тишков В. О. О природе этнического конфликта // Свободная мысль. – 1993. № 4.
9. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов. М., 1999.

SUMMARY

Parijchuk – Brukhal R. PROBLEMS OF SOCIAL AND POLITICAL CONFLICT: THE MAIN APPROACHES AND CLASSIFICATIONS.

Most available ethnico – conflict views and conceptions as an object of critics include evrestic potential and may be productively used in scientific analysis of ethnic conflicts, scientific and practical evaluation, intermediary activity. It's high time to research such ethnic conflicts considered as composite phenomena that have different levels and ways of determination, different forms of evolution, different types of results.